

PERCEPCE A LOKALIZACE URBÁNNÍCH BROWNFIELDS: PODOBNOSTI A ROZDÍLY NA PŘÍKLADU BRNA A OSTRAVY

Josef Kunc, Petr Klusáček, Stanislav Martinát

Revitalizace či regenerace brownfields je v současné době často diskutovanou oblastí. Do popředí zájmu se tato problematika postupně dostala po roce 1989, kdy se v České republice začala velmi výrazně projevovat deindustrializace urbaního prostředí. Města jako Brno a Ostrava, ale i jiná velká česká a moravská města s podobnou dlouholetou průmyslovou tradicí, mají na svém území s chátrajícími objekty a plochami značné problémy. Výzkum v Brně a Ostravě nám umožnil porovnat percepce a postoje rezidentů – znalců místního prostředí. Důležitým aspektem pro komparaci a interpretaci je zásadně rozdílný populační, urbanistický a hospodářský vývoj promítající se mj. v prostorové diferenciaci brownfields uvnitř obou měst i názorové hladině obyvatel podpořené jejich každodenní zkušeností.¹⁾

Úvod

Problematika brownfields se v České republice v posledních letech dostává do popředí zájmu odborníků z praxe, širší odborné i laické veřejnosti, objevuje se stále více odborných studií, provádí se řada výzkumů. Samotný pojem brownfields není třeba nijak zvláště představovat, odborné veřejnosti je jeho význam dostatečně známý. Problematika brownfields je velmi široká, zajímají se o ni jak urbanisté a architekti [ZEMÁNKOVÁ 2003, FRAGNER 2005, VOJVODÍKOVÁ 2005, KIRSCHNER 2006], ekologové a geografové [DE SOUSA 2001, KUDA a SMOLOVÁ 2007, SÝKOROVÁ 2007, KUNC a TONEV 2008, KLUSÁČEK et al. 2009], tak ekonomové či sociologové [KABISCH 2004, STEINFÜHRER 2006, KADERÁBKOVÁ, PIECHA et al. 2009]. Cílem našeho příspěvku je ukázat na podobnosti a rozdíly ve vnímání brownfields rezidenty dvou velkých moravských měst – Brna a Ostravy, jež se do značné míry odvíjí od jejich původu a lokalizace v rámci městských struktur. Významnou roli zde hraje odlišný historický vývoj obou měst formovaný procesy urbanizace a industrializace. Tato skutečnost se v percepci obyvatel výrazně profiluje i v dnešní době.

Metodický přístup

Proč jsme si vybrali pro komparaci právě Brno a Ostravu? V prvé řadě se jedná o velikostně srovnatelná města (k 1. 1. 2010 Brno 371 tisíc, Ostrava 306 tisíc obyvatel), avšak se zcela odlišným populačním a urbanistickým vývojem, s významnou průmyslovou tradicí, ale značně rozdílnou oborovou orientací. Zatímco Brno se od konce 18. století vyvíjelo a rostlo „klasickým“ modelem západoevropské industrializace, tedy koncentrací především textilní, ale i potravinářské výroby, později elektrotechnické, polygrafické, chemické a dominantně strojírenské výroby [MAREŠ 1988, TOUŠEK a MULÍČEK 2003], čímž se stalo multioborovým průmyslovým centrem, Ostrava před sto šedesáti lety, tedy v době vrcholného boomu brněnské textilní výroby, ještě prakticky neexistovala.

V Brně se po řadu staletí vyvíjelo historické centrum, okolo něhož se postupně formovaly koncentrické zóny (historické jádro, vnitřní město a širší vnitřní město s průmyslovou výrobou, vilové čtvrti, sídlištní celky a příměstská zóna) a vytvářela se tak morfogenetická struktura města, jak ji známe v dnešní podobě [MULÍČEK 2007]. Ostrava měla a má své přirozené centrum v historickém jádru Moravské Ostravy, jež ovšem nemá zdaleka tak významnou pozici a funk-

ci jako v Brně. Ostrava nemá za sebou standardní vývojová stadia historického města a její urbanistický vývoj v posledních zhruba 150 letech je od toho brněnského poměrně výrazně odlišný. Tyto odlišnosti se projevují ještě v současnosti, mimo jiné také v povědomí a názorové hladině obyvatel obou měst.

Terénní šetření proběhlo formou krátkého řízeného rozhovoru v Brně v květnu a v Ostravě na podzim roku 2009 s pomocí vysokoškolských studentů. Výběrový soubor čítal zhruba jedno promile z celkového počtu obyvatel, tedy 380 dotázaných v Brně a 320 v Ostravě. Jednalo se o obyvatele s trvalým bydlištěm v šetřených městech, jejich výběr byl, s ohledem na základní demografickou strukturu (pohlaví a věk) vztaženou k danému městu, náhodný. Stanovišti tazatelů se staly především frekventované lokality v samotných jádrech měst a některé uzlové body širšího vnitřního města (vlakové či autobusové nádraží, přestupní uzly MHD, obchodní domy, nákupní centra apod.). Odpovědi byly statisticky vyhodnoceny v programu SPSS. Samotný dotazník měl jednotnou strukturu otázek pro obě města, lišila se pouze v nutných případech konkrétní prostorové lokalizace.

Cílem šetření bylo zjistit odlišnosti v postojích a percepci obyvatel Brna a Ostravy k problematice brownfields.

1) Příspěvek byl zpracován díky finanční podpoře GA AV ČR, v rámci řešení projektů: (1) *Osud české postindustriální krajiny* (č. IAA300860903), (2) *Časoprostorová organizace denních urbánních systémů: analýza a hodnocení vybraných procesů* (č. IAA301670901).

Toto šetření nelze považovat z hlediska techniky výběru za reprezentativní názor celé české populace a v tomto smyslu také zobecňovat. Jeho výsledky však mají svoji vypovídací hodnotu a lze je využít k vyvození určitých závěrů, které je možné konfrontovat s dalšími městy řádově podobné velikosti. Dále tedy uvádíme vybrané zajímavé odpovědi místních obyvatel.

Vybrané výsledky šetření

Jedna z prvních otázek se týkala samotné definice či vysvětlení pojmu brownfields a reakce respondentů byly velmi tristní. Pouze 37 % dotázaných v Brně a 17 % v Ostravě (!) dokázalo zhruba správně vysvětlit daný pojem. Téměř polovina respondentů v Brně a dvě třetiny v Ostravě odpovědělo „nevím“ nebo neuvedlo žádnou odpověď. To je v rozporu s tím, co jsme napsali o povědomosti odborné veřejnosti k významu slova brownfields v úvodu, avšak zde nelze pohlížet na respondenty jako na odbornou veřejnost ani se obracet k jejich lokálním znalostem, jde o všeobecný přehled.

Značné rozdíly mezi respondenty v Brně a Ostravě se projeví ve vnímání závažnosti problematiky brownfields. Za závažný problém považují brownfields v Ostravě téměř dvě pětiny dotázaných (v Brně pouze 16 %). Je zřejmé, že lidé v Ostravě přirozeně vnímají existenci nevyužívaných a chátrajících prostor daleko citlivěji než v Brně, přičemž se zde projevuje každodenní realita negativních a na první pohled ve městě stále velmi viditelných dopadů těžby a zpracovávání černého uhlí v dobách nedávno minulých (uhelný prach, popílek apod.). Velice podobně, na rozdíl od předchozí otázky, reagovali respondenti na dotaz směřující k postupu při přestavbě brownfields. Jak v Brně, tak v Ostravě jsou lidé ve svých představách spíše umírnění (asi polovina odpovědí) a citliví ke stávajícímu stavu, pouze desetina dotázaných je ve svých názorech radikálnější a nebála by se větší odvahy při architektonických zásazích.

Velmi kontrastně vnímají lidé obou sledovaných měst otázku ekologické

zátěže, resp. kontaminace v souvislosti s brownfields. Více než polovina respondentů z Ostravy vyslovila obavu z možného znečištění půdy, vody, resp. celého životního prostředí ve městě. V Brně se kontaminace obává pouhá čtvrtina dotázaných, naopak téměř tři pětiny oslovených nespátřují v tomto ohledu větší problém. Vnímání této otázky je do značné míry provázáno s celkovou percepcí brownfields jako vysoce negativního fenoménu obyvateli Ostravy (obrázek 1), jejichž každodenní osobní zkušenosti i vědomí nadstandardní medializace těžební činnosti a jejich dopadů jsou s realitou životního prostředí a jeho percepcí obyvateli Brna nesrovnatelné.

Otázka 1: Obava z ekologické zátěže brownfields

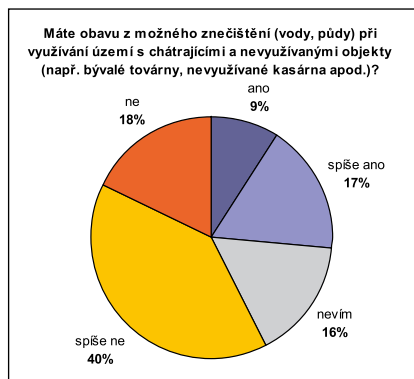
Pro více než polovinu dotázaných v Ostravě je existence chátrajících a nevyužívaných objektů znamením úpadku města. To je opět v poměrně velkém rozporu s odpověďmi v Brně, kde nejsou brownfields vnímány natolik negativně. Aktivní politiku města k problematice brownfields považuje v Brně

pouhá pětina dotázaných za minimálně dobrou, v Ostravě je to celá jedna třetina. Naopak za velmi špatnou ji v Brně vnímá pouze o něco více než desetina dotázaných, v Ostravě pak téměř třetina. Obecně jsou obyvatelé severomoravské metropole ve svých názorech na činnost radnice přímější a rozhodnější.

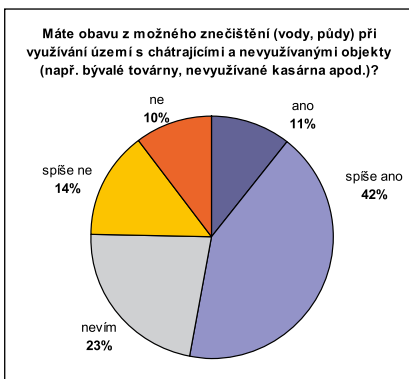
Otázka 2: Nejvíce problematické prostory s brownfields

V Brně získala největší podíl odpovědí (třetinu) při dotazování na konkrétní nejvíce problematický prostor z pohledu existence brownfields problematická oblast Zábřovic (snad všechny známé typy brownfields). (obrázek 2). Dále se v rámci Brna umístilo historické centrum s hlavním nádražím a známé areály velkých továren (Zbrojovka, Královopolská, Zetor). Poněkud překvapivě označila pouze desetina respondentů za nejproblematictější posvitavskou průmyslovou zónu (textilní a strojírenská výroba), jež je svázána s významným liniovým krajinným prvkem, vodním tokem Svitavy, s vysokou koncentrací nefunkčních průmyslových areálů a s vysoce pravděpodobnou ekologickou zátěží.

BRNO

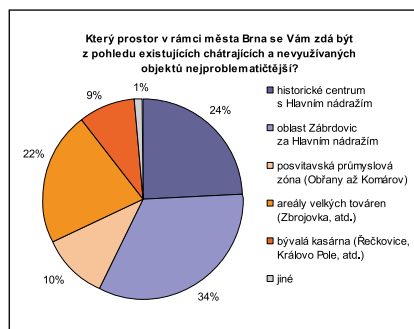
OSTRAVA

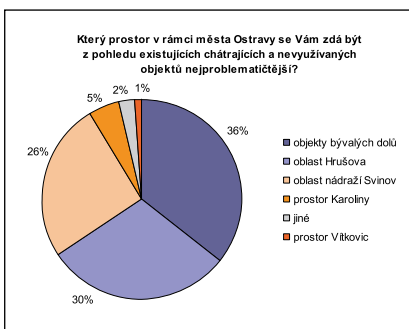
Zdroj: vlastní šetření

Obr. 1: Obava z ekologické zátěže brownfields

BRNO

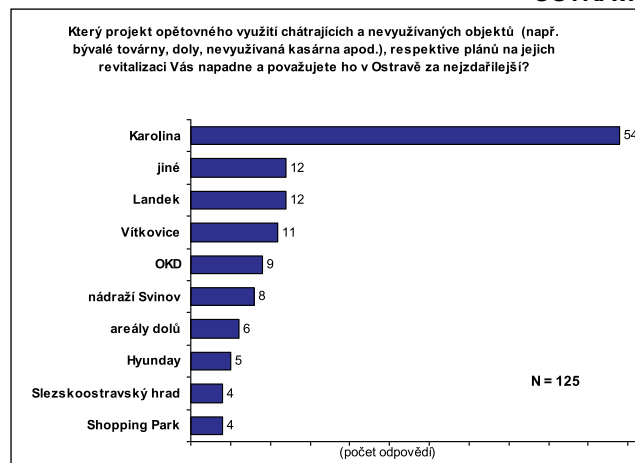

OSTRAVA

Zdroj: vlastní šetření

Obr. 2: Nejvíce problematické prostory s brownfields

Obr. 3: Nejvíce zdařilý projekt opětovného využití brownfields

V Ostravě se jedná o prostory bývalých ostravských dolů jako takových (více než třetina odpovědí), ale i o konkrétní oblasti Hrušova a Svinova. Hrušov je však možné považovat také za typ sociálního brownfieldu, protože se jedná o nevyužívanou plochu (dříve rezidenční prostor pro dělníky), jejíž úpadek začal po roce 1989 a gradoval po povodních v roce 1997. Oblast svinovského nádraží je sice brána jako potenciální rozvojová zóna (projekt terminálu nadregionálního významu), na druhé straně je však vnímána silně negativně pro neustálý odklad revitalizace nevyužívaných pozemků v okolí nádraží. Karolina, jako nejvýznamnější rozvojová zóna a v roce 2009 současně stále brownfield, má u obyvatel Ostravy příznivý ohlas, podobně jako Vítkovice, kde se u respondentů již projevilo vědomí stavu zakonzervovanosti hutnické výroby a dlouhodobých příprav a aspirace na zapsání do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.

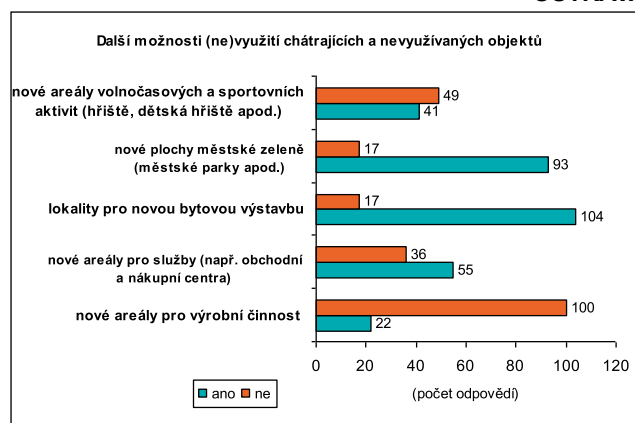
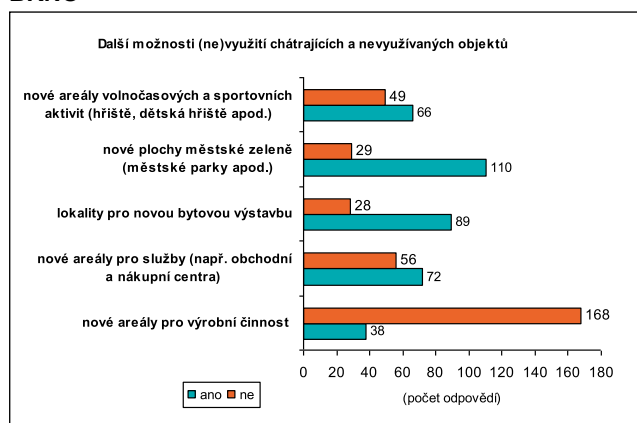
Otázka 3: Nejvíce zdařilý projekt opětovného využití brownfields

Otázkou a odpovědí (graficky přiblíženou na obrázku 3) respondenti přiblížili svůj názor na nejzdařilejší projekt opětovného využití chátrajících a nevyužívaných objektů, a to spontánně bez nápoděvných odpovědí. V Brně s naprostou drtivou převahou zvítězil projekt Galerie Vaňkovka, tedy obchodně-společenského centra s polyfunkčním využitím.

V Ostravě je situace obdobná, projekt Karolina, resp. Nová Karolina (s menší dominancí odpovědí v porovnání s Vaňkovkou), jež má z bývalé šachty a koksovny vytvořit novou městskou čtvrť navazující a rozšiřující stávající centrum města. Rozdíl je zejména v tom, že zatímco Vaňkovka v Brně již několik let slouží a obyvatelé mohou tedy její funkci a nabízené služby reál-

ně posoudit, Nová Karolina je ve fázi výstavby. Dále obyvatelé Ostravy vnímají poměrně pozitivně také bývalé doly na Landeku (dnes Hornické muzeum) a Vítkovické železárny.

Vaňkovku i Novou Karolinu (viz rámeček níže) považují respondenti za přínosné pro rozšíření center obou měst a zvýšení jejich atraktivnosti z pohledu rozšířených nákupních možností. V Brně se takto vyjádřilo téměř 90 % a v Ostravě tři čtvrtiny dotázaných. Tato skutečnost není nijak překvapivá, obě města postrádají v blízkosti svých historických jader moderní čtvrť, jež by plnohodnotně zapadla do funkčně-prostorové struktury a přinesla nejen centrálním částem měst oživení. Jak Vaňkovka, tak Nová Karolina se s velkou pravděpodobností stanou vlajkovými loděmi nových městských částí či celého města.

Obr. 4: Další možnosti využití či nevyužití brownfields

Otázka 4: Další možnosti využití či nevyužití brownfields

Poslední zde prezentovaná otázka (obrázek 4) směřovala k dalším možnostem (ne)využití brownfields po jejich revitalizaci. Jednoznačné „ne“ řekli respondenti zejména v Brně, ale i v Ostravě novým areálům pro výrobní činnosti, což je, vzhledem k současné orientaci měst na obslužnou sféru a postupný přesun průmyslové výroby do specializovaných zón na okrajích měst, pochopitelné. Poměrně překvapivě negativně jsou však vnímány nové areály pro volnočasové a sportovní aktivity. Také přestavba brownfields na obchodní a nákupní centra nalezla u dotázaných řadu záporných odpovědí. Na druhé straně se dotázaní v Brně i Ostravě stavějí příznivě k novým plochám městské zeleně a lokalitám pro bytovou výstavbu.

Závěr

Shrňme-li předchozí interpretaci výsledků šetření, resp. názorů místních obyvatel, můžeme se dobrat určitých závěrů a hodnocení. V prvé řadě lze konstatovat, že každodenní životní realita, stálý vizuální kontakt i častá mediální prezentace především lokalit spojených s bývalou intenzivní hospodářskou činností významně ovlivňují vnímání dané problematiky oby-

vateli města, v tomto případě zejména Ostravy. Lidé jsou zde daleko skeptičtější, vidí v nevyužívaných a chátrajících objektech na území města závažný problém, považují jejich existenci za znamení úpadku, mají obavu z ekologické zátěže, stavějí se kontroverzně k politice města.

Oproti tomu v Brně, kde řada brownfields leží v bezprostřední blízkosti městského jádra, nepovažují lidé tento fenomén za nijak zvlášť mimořádný, nevnímají ho ve větší míře jako symbol úpadku města, nemají obavu z ekologické zátěže, jsou umírněnější k politice města. Jejich denní aktivity je sice do alespoň vizuálního kontaktu s brownfields také často přivádějí, avšak nemají v sobě zakořeněnu tak silnou hrozbu z let nedávno minulých jako obyvatelé Ostravy.

V Brně je problematika brownfields nejčastěji prostorově spojována s oblastmi, kde je silná nejen průmyslová, ale i rezidenční funkce (Zábrdovice, oblast hlavního nádraží, posvitavská průmyslová zóna, velké strojírenské továrny). V Ostravě si rezidenti primárně spojují brownfields s důlními prostory, ale i svinovským nádražím. Každé z porovnávaných měst má také svou „vlajkovou loď“ – úspěšný projekt, který vznikl na základě revitalizace brownfields a jež respondenti považují za jednoznačně nejzdařilejší. V Brně je

to nákupní a společenské centrum Galerie Vaňkovka s pětiletou existencí, jež má být součástí nového Jižního centra; v Ostravě jde o projekt a realizaci nové čtvrti Nová Karolina bezprostředně navazující na centrum města, kde probíhá první etapa výstavby. Je zřejmé, že obyvatelé větších měst vnímají stavbu vhodně kombinující historii a prvky moderní architektury i v blízkosti městských jader pozitivně. Oba projekty se s velkou pravděpodobností stanou dominantami vznikajících nových městských čtvrtí, resp. celého města.

Brownfields v urbánním prostředí mají své historické opodstatnění, nelze je jednoduše zbořit či přesunout za katastrální hranice města. Často se nacházejí v blízkosti historických center, jsou součástí původní kompaktní zástavby, dopravních, výrobních, obslužných i rezidenčních vazeb obyvatel na město samotné. Brownfields nejsou v zásadě pouze deprimovanými objekty a plochami, naopak mají v sobě skrytý rozvojový potenciál. Bude záležet na samotných lidech, aby se tyto někdy i historicky cenné lokality co nejlépe, s pomocí veřejné i soukromé sféry, citlivě, ale i efektivně vypořádaly s odkazem minulosti a staly se znovu součástí komplexního živého městského organismu a denních městských struktur. Možnosti jejich dalšího využití nejsou zase tak složité, jak dokazují i odpovědi respondentů.

Galerie Vaňkovka a Nová Karolina

Galerie Vaňkovka, resp. správněji areál Vaňkovka, je bývalá strojírna a slévárna založena roku 1865. Na konci 80. let minulého století zde byla pozastavena výroba a v roce 2003 proběhly demoliční práce. Dnes je Vaňkovka tvořena třemi hlavními objekty – jedná se především o Galerii Vaňkovka – nákupní a společenské centrum, jež je výkladní skříní areálu. Od roku 2005 se na celkové prodejní ploše 37 tis. m² nachází 130 specializovaných obchodů, supermarket a řada zařízení služeb. Tisíc parkovacích míst vytváří z Galerie Vaňkovka největší parkoviště v centru města a jeho nejbližším okolí. Další budovou je Strojírna, kde se nachází Wannick Gallery – galerie současného umění v rekonstruované strojárně, sloužící jako výstavní a koncertní síň. Poslední budovou je rekonstruovaná administrativní budova s architektonicky stylově jednotným řešením a mimořádnou kvalitou stavebního řemesla, kde sídlí společnost Jižní centrum. Zdařilé a citlivé je ve Vaňkovce právě zakomponování moderních prvků do revitalizovaných památkově chráněných zbytků historických hal a průčelí, stejně jako celková nová funkce tohoto prostoru (budoucí součást tzv. Jižního centra) v blízkosti historického jádra města Brna. Vaňkovka se stala po pěti letech existence pojmem, fenoménem, a to nejen v hranicích Brna a Jihomoravského kraje. Že se jím stala, je zásluhou nejen ideální polohy mezi hlavním vlakovým a autobusovým nádražím, ale také zásluhou vedení Vaňkovky, jemuž se podařilo vhodně sladit komerčně úspěšný a přitom kulturní a příjemný prostor do živého organismu, v němž se doplňuje dynamika s kultivovaností.

Foto: Josef Kunc

Galerie Vaňkovka v Brně

Nová Karolina je projektem, který má posunout a rozšířit historické centrum Ostravy jižním směrem na území bývalé nejstarší ostravské šachty a v roce 1858 založené koksovy. Závod byl primárně určen k výrobě koksu, na počátku 20. století k němu přibyla také elektrárna dodávající energii šachtám v okolí. Dodnes se dochovaly pouze dvě provozní budovy (elektrocentrála a energetická ústředna), jež jsou památkově chráněny. Sanace prostoru byla zahájena v roce 1997, vlastní výstavba potom v červnu 2008. Postsanační monitoring a dekontaminace budou ukončeny ještě letos, čímž se završí svým rozsahem ojedinělá sanace brownfields v České republice. Na 30 ha území aktuálně vzniká především obchodně-zábavní centrum, dále zde budou byty, kanceláře, městská zeleň, otevřené i kryté prostory pro nejrůznější kulturní a sportovní akce. První etapa má být dokončena v roce 2012, celá Karolina získá novou podobu o šest let později. Rekonstrukce a propojení památkově chráněného tzv. dvojhalí má vytvořit zastřešený průchozí prostor o velikosti Masarykova náměstí v centru města, jenž se stane centrem celé oblasti. Koncepce nové městské čtvrti citlivě propojené s historicky rostlým centrem předurčuje vytvořit z Nové Karoliny polyfunkční dominantu celé Ostravy.

Foto: Stanislav Martinát

Prostor Nové Karoliny v Ostravě

Použité zdroje:

DE SOUSA, C. A. Contaminated sites management: the Canadian situation in international context. In: *Journal of Environmental Management*, 62, 2, 2001, s. 131–154.

FRAGNER, B. „Brownfield“ v souvislostech průmyslového dědictví. In: *Vesmír*, 84, 1, 2005, s. 58.

KABISCH, S. Revitalization chances for communities in post-mining landscapes. In: *Peckiana*, Band 3, 2004, s. 87–99.

KADERÁBKOVÁ, B. – PIECHA, M. et al. *Brownfields. Jak vznikají a co s nimi*. Praha: C. H. Beck, 138 s.

KIRSCHNER, V. Regenerace brownfields jako odpověď na zastavování krajiny kolem měst. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, IX, 2, 2006, s. 34–39.

KLUSÁČEK, P. – KREJČÍ, T. – KOLEJKA, J. – KUNC, J. Možnosti samosprávy a soukromých subjektů při revitalizaci brownfields. In: *Nové trendy, nové nápady*. 1. vydání. Znojmo: Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo, 2009, s. 500–506.

KUDA, F. – SMOLOVÁ, I. *Technické a geografické aspekty integrace neprůmyslových brownfieldů do území*. Ostrava: Technická univerzita Ostrava, 2007, 150 s.

KUNC, J. – TONEV, P. Funkční a prostorová diferenciace brownfields – příklad města Brna. In: *Regionální studia*, 2, 1, 2008, s. 30–37.

MAREŠ, J. Industrializace Československa – její klady a zápory. In: *Sborník Československé geografické společnosti*, 93, 3, 1988, s. 183–198.

MULÍČEK, O. Prostorové aspekty současného vývoje brněnské maloobchodní sítě. In: *Urbanismus územní rozvoj*, X, 6, 2007, s. 14–20.

STEINFÜHRER, A. The Urban Transition of Inner-City Areas Reconsidered (a German-Czech Comparison). In: *Moravian Geographical Reports*, 14, 1, 2006, s. 3–16.

SÝKOROVÁ, I. Pražské brownfields: příležitost i hrozba pro rozvoj metropole. In: *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 112, 3, 2007, s. 250–265.

ŠILHÁNKOVÁ, V. et al. Rekonverze vojenských brownfields. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, 219 s.

TOUŠEK, V., MULÍČEK, O. Brno – important industrial centre? In: *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 1, 2003, s. 437–444.

VOJVODÍKOVÁ, B. Colliery brownfields and the master plan of Ostrava. In: *Moravian Geographical Reports*, 13, 2, 2005, s. 49–56.

RNDr. Josef Kunc, Ph.D.
Katedra regionální ekonomie a správy
Ekonomicko-správní fakulta MU

Mgr. Petr Klusáček, Ph.D.
Mgr. Stanislav Martinát
Oddělení environmentální geografie
Ústav Geoniky Akademie věd ČR, v. v. i.

ENGLISH ABSTRACT

Perception and Localization of Urban Brownfields: Similarities and Differences in the Examples of Brno and Ostrava, by Josef Kunc, Petr Klusáček and Stanislav Martinát

The revitalization or regeneration of brownfields is today's frequently discussed problem. It became a foreground subject after 1989 when the deindustrialization of the urban environment was very much on the rise in the Czech Republic. Cities like Brno and Ostrava, and other places of long industrial tradition too, have got problems with the dilapidating buildings and areas in their territories. A research in Brno and Ostrava has enabled us to compare the perception of the residents as those who are familiar with the local milieu. An important aspect for the comparison and interpretation, there have been largely different populational, urban, and economic developments of the two cities, resulting in the spatial differentiation of their brownfields as well as in the variety of opinions of the local population.